

MUJIKA, Luis Mari. *Mirakontxako solasak*

Hiria argitaletxea, 2002 urtea, 347 or.

Karlos DEL OLMO

Mende Erdiko euskal kulturaren nobela

Galdera hori berori egingo dio irakurleak bere buruari L. M. Mujikaren *Mirakontxako solasak* irakurtzen amaitutakoan. Zergatik? Ezbairik gabe, liburua eleberria delako. Baina... Gehixeago ere bada. Euskal kulturaren gaineko saio liburua. Bai, baina... Areago ere. Historia liburua. Bai, baina...

Zalantzarik ez: liburu askotariko baten aurrean gaudela ezin ukatuzkoa da. Askotarikoa bada, noraezekoa izango dugu liburua osatzen duten maila guztiak arretaz aztertzea. Eta aztertzen amaitu ostean, osotasunean epaitu. Baina ez dezagun larregi aurreratu oraindik!

Zertan datza askotarikotasun hori? Bateko, eleberriak badu hari nobelesko argia, hau da, ez da eleberriz mozorroturiko entsegua, ez horixe! Baina hari dramatiko horrek pertsonaia historikoak ere brodatzen ditu. Pertsonaia horietako batzuk historikoak izanik ere, nobelari fikziozko pertsonaia bihurtzen dira. Eta fikziozko pertsonaia izanda ere, beren benetako iritzi eta teorien berri emango diote irakurleari.

Gerard Gennet-ek dioenez, ezain testu —testu guztiak, alegia— parodikoa da, beti bidaltzen du irakurlea beste testuetara, teknika literarioak, literaturaren gaineko hausnarketak, hizkuntzaren gaineko gogoetak literatur gai bihurtzen dira, euskal kultura, euskal literatura, euskara, Euskal Herria bera fikziotik errealitatera igarotzen da etengabe.

Atxagaren *Obakoaken* legez, Mujikaren lan honetan hiria, Donostia, euskararen hiria, euskal kultura mota unibertsal baten ikur bihurtzen da, kontrakarrean, herri txiki eta osorik euskalduna.

Parabola edo alegoriatzat ere jo liteke. Mirakontxa itsasoari begira dago. Eta Euskal Herria, olatuen antzera, etengabe, mareen antzera dabil leiho aurrean. Mirakontxan bizi den argitaratzaileak bere inguruan euskal herrien eta herritarren aniztasuna bildu nahiko du, baina, olatuen antzera, bat harrapatu orduko, bestea ihes joango zaio. Eta semea Valladolid aldera bidali behar maisutza ikastera!

Nobelaren itsaso horretan igerian ibiliko dira Aitzol, Zuloaga, Unamuno, Aitzol, Orixe, Arrese, Pio Baroja, Mirande, Krutwig... Zeinek Euskal Herriaren gaineko bere ikuspegiaren jabe. Nork bere diskurtsoa. Kontraesanak kontraesan, nobela aurrera doa,

Erljioaren gaia, jakina, ezin da albo batera geratu. Garrantzi izugarria izan baitu erlijio gatazkak 1933. eta 1951. urteen bitarteko aldiari. Bestela gerta liteke, gainera, Mujikaren ekoizpen literarioan? Ezetz pentsatu beharra dago. Nahita eginda ere, segur aski, kezka poetiko eta literarioak ia bere nortasunaren osagai bere-bereak bihurturik daramatzen idazle honek ezin zokora ditzake bi argudio ildo muntadun horiek.

Eta gai askotarikotasun horretan, heriotza eta sexua gai eternelak ere etengabe eskatuko dute dagokien alea. Bizitza bera dituelako bizigai eta konta gai eleberriak. Bada garaia, izan ere, egiturari behako bat botatzeko. Eleberriak lau zati ditu. Goazen horiek apur-apurka jorratzera.

Orduen atarian (1933. urtea)

Lehenengo zati honek Espainiako 2. Errepublikaren garaiko giroaren berri emango digu. Donostiako argitaratzailearen semea Valladolidera joan, bertan maisu bihurtu eta Euskal Herrira eskolak ematera etorri arteko aldia jasoko du. Etxetik urrun egon beharra, euskal giroaz urrundu beharra, arrebaren heriotza... Den-dena nobela ia sozialaren tankeran emana. Ez da buru apurra lar nekatu behar halako ukitu autobiografiko moduko bat igartzeko orriotan. Eta nobela sozial eta ohituraren arteko *no man's land* horretan Luis Mari Mujika ezin trebeago agertzen da, bere onenak ematen ditu.

Pertsonaia historikoen arteko gorabehera horiek urrunekoak gerta dakizkieke gaurko irakurle gazte askori. Baina horra hor, hain suertez, horien baliorik handiena, nobelan, ezari-ezarian, garaiko kezka eta gatazka intelektualen berri ematea. Eztabaldia eta argudiatze intelektualok gustukoak izan zein izan ez, ez dira bortxaturik gertatzen, tertuliak, solasak direlako arima eleberrian. Arima eta aitzakia, jakina.

Liberaltasuna, euskaltzaletasuna, euskal poesia, euskal pintura... Horra hor kezka nagusiak. Zer espero liteke, bestela, Aitzol, Zuloaga, Unamuno, Aitzol, Orixe, Arrese, Pio Baroja eta enparauak solaskide jarritz gero? Arketipo moduan agertzen dizkigu Luis Marik beren benetakotasun historikoa aitzakia balliatuta. Baina, bestalde, nor ez da arketipo, ikur, pertsonaia literario edo historiko bihurtzen hildakoan? Areago Euskal Herrian, non mitoak sortzeko joera handia dagoen. Tribua, idoloa, gutarrak, izterbegiak...

Baina bateratsu, eskutik helduta doaz gertaera historikoak eta protagonisten bizibide gazi-gozoak. Ezin bestela izan, segur aski, elkarren berme eta euskarri direnez gero.

Aldarteen mataza (1935. urtea)

Parabola edo alegoria alpatu dugu beste pasarte batean. Baita ohiturazko nobela, ukitu historikoduna. Zati honen hasieran berebiziko indarra duten maisu berriaren kezkek eta haur euskaldun bortxaz gaztelaniartuen komeriek. Beren errealismoan, arketipo ere bihurtzen dira eszenak. Irakurleak ikusiko du zelan hasten diren maisu berriaren ahaleginak euskaraz irakastearen bidetik.

Jakina, Euskal Herria ez zegoen urte horietan urrunegi penintsula astintzen zuten kontraesan politikoetatik urrun. Mendiolarrek ere hautatu behar izaten dute: batzuek nazionalismo ortodoxoaren bidetik joango dira. Beste batzuek, ordea, heterodoxiaren bide malkartsuagoei helduko diete.

Sexu grina erlijioarekin nahasten hasiko da, moja gazte eta ederra bitarte dela. Arimaren joerak eta haragizko tenkadurak bar eginik. Bizitzan nola, fikzioan ere halaxe.

Eta, beti ere presente, metaliteratura eta euskal literaturaren historia bera literatura gai bihurturik.

Ezin alpatzeke utzi, jakina, indianoaren pertsonaia ere, Luis Marik osatzen duen euskal giza irudien bilduma honetan. Herritik irten beharra, destinoa, fortuna... Beste euskal herriak, jakina.

Baina herri euskaldunarekiko landa gertaerek ordain dituzte Donostiako, hiriko eguneroko drama urbanoak. Familiako alaba euskal ekandu garbietatik urrunduta pintoreen modelo biluzi izateak etxean, ama tradizionalistaren baitan sortzen dituen bizi ikarak eta drama etengabeak. Kontraesana kontraesanaren gainean.

Eta horrezaz gain, aita inprimatzailea liberaltzat aurkezten du bere burua, ama karlista hustzat jorik. Atzera ere arketipoak, *com-media dell'arte* moduko batean. Eleberria etengabe dabilelako arketipoetatik naturalismora eta naturalismotik fantasiara atsedetik gabe. Eta horrelakoxe gaiak, hau da, artearen gaineko ikuspegiak erabiliko dituzte pertsonaia historikoen solasaldi asmatu horietan. Nolako literatura, zelako artea... nazioa, herria... Ez da *best-selleren* garairako eleberria... zorionez!

Epeleta, herri txikia eta Donostia txandaka agertzen dira kontaktuzunean, gertaera historikoen eta asmatuek elkarri lekukoa hartzen dioten era bertsuan. Irakas sistema espainiarra, are Errepublikaren garaian ere, euskal nortasunaren zapaltzaile herri euskaldun ia elebarkarretan. Joera abertzale nazionalistak komunisten eta anarkisten unibertsaltasunaren aurrez aurre. Eta herri txikietakozko bizimodu itxuraz aspertua hiriaren zorabiozko abaila biziarekin aurpegiz aurpegi. Nonahiko eta noiznahiko gaiak, eleberri honetan erabat geure-geureak.

Ez da faltako inoizka kostunbrista den obra honetan espainiar militarren ekarria, herriak berarenganako zor betierekoa duela pentsatzen duen konkistatzaile askatzaile uestezkoa.

Eleberria nobela huts baino gehiago den frogagarri, Luis Marik bere irakasle sena erakutsiko digu pertsonaia historikoen ekarri botatzen dizkieten adierazpenetan, horiek denak hartuta, noizbait, izenburuan esan legez, mende honetako lehen erdialdeko euskal kulturaren gaineko teorizazioa eskaintzen digulako, beti ere, esan bezala, pertsonaia historiko fikziozko horiek bitarte direla.

Zalantzak zalantza, maisuak sexu erakarmen hutsaren harantzagoko maltemina ezagutuko du zati honetan, bizi asmo bat neskaxa batekin abian jartzeko guraria.

Segur aski ezinezkoa da nobela bakarrean gizarte askotarikotasun osoa erakustea, baina idazleak, atzera egiteke, arrazismoaren autua erabiliko du ijitoak mintzagai hartuta. Izan ere pertsonaia asmatuak bizitza gorabehera larriak biziko dituzte, eleberriarri tentsio dramatikoan eransteke, entseguari, metaliteraturari, kulturaren gaineko gogoetari kontakizun hariak etengabe gaina hartzen diolako. Ezin jakin daiteke gurata bilaturiko jazoerak diren, baina lehenengo zati nagusian arrebatxo gaixoa hiltzeak protagonistaren eta Euskal Herriaren aro baten amaiera eta beste baten hasiera iragartzen bazituen, honetan amaren gaixotasunak beste ikur ukitu bate erantsiko dio, eleberrian berba gai darabilten Lizardiren poema eta sinbologia ezagunak gogora erakarririk. Halabehar hutsa?

Bigarren zati horrek bat-bateko amaiera izango du protagonista ezezagun duen Bizkaiko herri batera lekualdatzen dutenean. Izen erdalduna duen herriak ere zama sinboliko handia izango du. Erabateko iraultza, baita jaio berritan zegoen bikote harreman horretarako ere.

Ondorengoak (1943. urtea)

Ama gerra zibila hasi eta berehala hil da. Atzera ere garai hartan halako boladan zen sinbologia, alegia, ama = aberria? Aitak estualdiak jasan behar errepublikazalea izatearren. Osaba bera espetxeratu. Tertuliako abertzale eta errepublikarrak hilda, erbestean edo kartzelan... Euskal Herri ilunagoa, nahiz eta, artean, solasek indarrean iraun. Partaide berriak ere agertuko dira, adibidez, Laffite, apaiz euskaldunen beste eredu bat, kontinentekoa, anglofiloa. Bi mundu, atzera ere, gerra zibiletik irtendako Euskal Herria, sartaldekoa, eta laster Gerra Handia ezagutuko duen sortaldeko Euskal Herria.

Egituraz, antzeko zatien kidea da hirugarren atal handi hau. Drama aurrera doa: Donostiako solasaldiak, aitonaren bilakabidea, gerra ondorengoek behartutako adiskidetasun eta etsaigoak, kultur giro hitsagoa... eta Bizkaia erdalduna, euskaldun askoren barne erbestea... Euskal Herri ezezaguna eta maki errepublikarren aditua izateko bidea. Baita errepresioaren aurpegi gordinaren usaina hartzeko beta ere. Kultura hil behar zela aldarri egiten zutenengandik, zer espero zitekeen?

Eta Donostiaren aldean, hiri txikiaren aldean, kontrakarrean, kontrastean, Bilbo handia, gerra osteko burdinazko eta harrizko hiri hori.

Zati hau laburragoa da besteen aldean eta egituraz antza eduki arren, amaieran halako suspense moduko bat du, *Leturiaren egunkari ezkutua* ezagunaren kutsu existentzialista samarra.

Ametz ezburutuak (1951. urtea)

Laugarren eszena handi horren hasiera oso sinbolikoa da: aita, argitaratzaile liberala, oso gaixo agertuko da mendeak lehen erdia gainditzen duenean. Baina Mirakontxa erdimitiko horretara solaskide berriak etorriko dira: Celaya, Mirande, Krutwig, euskal herri horien eredu arketipikoak. Poeta soziala (komunista?), aleman euskaldun berri maoista eta zuberotar faxista Laffite apaiz katoliko frantses itxurakoaren aurrez aurre. Bazka egozten gabiltza. Baina halakoxe garaiak ziren. Franco inoliz baino indartsuago, Euskal Herria gutxitan bezala zapaldua, baina katakonbetan kulturak bizirik, indarrean.

Iraultza marxista, maoismoa, nazismoa... horra hor solasaldieta-ko gai berriak, lehenengo gai "jatorrekin" ia inongo zerikusirik ez duten kezka berriak, hurrengo urteotan sakonago bihurtuko diren gizarte auziak. Eta gaur arte heldu diren kontraesanak, nazionalismo burgesaren eta komunistaren arteko alde eta antzekotasunak.

Erljioa, paganismoa eta marxisten erlijio berria, beste erlijio guztiak kontzientzi lo-eragileztat jotzen dituenak.

Eta bitartean, Karlosen neskalaguna, depresioak jota, botikak hartzera beharturik (Miranderi benetan jazotzen ohi zitzaion legez). Errealitatea eta asmazioa beti eskutik literaturaren eremu jorian. Benetako euskal gizarteak bizitzen zuen dramari eleberriko bikotea han-hemenka daraman drama emendatuko zaio.

Zati honetan pisu handiagoa dute protagonistaren familiaren gorabeherak. Karlos eta Madalena ezkondata egon arren ere, ez dira elkarrekin biziko, Karlosen lan beharrak direla eta. Hala batean, gutxien espero duenean irakurleak, eleberriak, bat-batean, brastako etena izango du, amaiera tragikoa erabat, esperantzari leihorik zabaltzen ez dion azkena: aita hil zorian dagoela, semeaz erditzera-koan, odolusturik, emaztea hil egingo da. Baina zendu aurretik,

sinesmen zaharren bat dela medio, emazteak laster zer edo zer larria gertatu behar zalola iragarriko dio senarrari, bere heriotza iragarriko dio. Eta hortxe utziko gaitu idazleak, bizitzaren ohiko drama ezagunen aurrean, gu ere balizko harrobiren bati begira.

Horrelako amaiera zakar eta bat-batekoak nahita behartzen gaitu, garai hartan Euskal Herri benetakoak bizi zituen garai latzekin lotzera behartzen gaitu. Amaierak, ezinbestean, atzera ere dakartza gogora Txilardegiren gaztetako lanak, existentzialismoarenganako kezka.

Eta ahosabaian, gustu mikatza. Gehiago nahi genuke, tragedia horren erdian ez luke irakurleak geratu nahi. Zer jazoko da gero? Semea? Solasak? Baina Luis Mari Mujikak osatze lana guri utziko digu.

Euskal Herria solasgai

Hasierako itaunak, beraz, badu erantzuna. Ezbairik gabe, eleberria da. Izan ere, hala da. Baina harantzago ere doa. Zenbait pasarteetan, pisu handiagoa izango du entseguak, literaturaren, hizkuntzaren eta kulturaren gaineko gogoetak, pertsonaia benetako horien ahotsa bitartekari. Azken zatian, halere, alde horrek pisua galduko du.

Interesgarria da, izan ere, editore asmatu (?) horren salatig igarotzen diren euskal artisten galeria. Aukeran diren guztietatik, zergatik horiek eta ez beste batzuk? Beharrezko direlako idazleak jalgi gura dituen gogoetak adierazteko edo, berez, indar dramatiko edo literarioa dutelako? Segur aski, bietatik izango da.

Liburuaren kontrazalean adierazten denez, Nobela hau fikzioa da, baina ez gezurra. Jakina, fikzioa inoiz ez da gezurra izaten, beste unibertso hautazko bat, idazleari demiurgo izateko geratzen zaion bidexka baizik.

Espainiako gerra aurrekoak eta ostekoak Euskal Herriaren ikuspegitik, hirietatik baserrietarakoak, euskararen unibertsoetik gaztelaniaren galaxietarainokoa. Kalea eta baserria elkarren aurka eta elkarren osagarri, Mendiolarren tragedia handi bezain txiki horiek bitartekari.

Luis Mari Mujika idazlea lekuko pribilegiatua da, bera ere, neurri handi batean, euskal kulturaren berriemalle ez ezik, parte muntaduna ere delako. Pasarterik bikainenak, poetikoenak, emango dizkigu paisaia eta inguru bukolikoak, baserri giro euskaldun "errugabe" eta "zapaldua" deskribatzerakoan. Segur aski lotura autobiografikoenak edo lokarririk bizienak horrelako pasarteetan egongo dira.

Esku artean erabili izan dugun alean akatsen bat edo beste agertzen da, liburua zuzentzailearen eskuetatik igaro ez balitz bezala. Horrek ez dio indarririk kentzen, jakina, baina itxura eta mamia bat ez etortzean, halako interferentzia moduko bat sortzen da, ezinegona eragiten dio irakurlari. Baita idazlearen beraren irudia pitzatu ere.

Eleberriak garai eta gai muntadunak darabiltza, zirt edo zart erabaki beharreko kezkek eta joerak, euskal kulturaren gaineko auzi batzuek lotura zuzena dutelako herriaren haragi bizi-bizian izan dituen hainbat katramilekin. Urte horietan Euskal Herriak, Espainiak eta Europak etorkizuna zuten apustu. Kinka larria, protagonistaren antzekoa. Gaur egun badakigu zer etorri zen 1951. urteaz geroztik. Baina eleberrian inork ezin du Igarri geroak zer ekarriko dien hangoi.

Nazionalismo guztiek, oinarrian, hizkuntza, kultura eta literatur eredu bere-bereak, espezifikoak lortzeko guraria dute. Gizakiok ere bizi ezaugarri eta eredu pertsonalen bila dabilta. Fikziozko pertsonalek, bestalde, ere letren bizi hats pertsonala bilatzen dute. Denak bidaide, baina ez gogaide.

Herder-en planteamenduei jarraiki, liburuan askotan lotzen zaizkio hizkuntza eta literatura herriaren arimari. Baina herriaren arima, antza denez, ez da bakarra, askotarikoa izan daiteke, eleberriko pertsonaiok behin baino gehiagotan diotenez.

Euskal letretan eta kulturari hasi zen loraldia ia bat etorriko da eleberri honen amaierarekin. Nobelaren protagonistaren lokarri diren iraganarekiko erreferentzia guztiak hilez doaz. Aurrean, etorkizun segurtasunik gabea. Tradizioarekiko haustura, nonbait?

Herriarekiko konpromisoa behin eta berriro agertzen da eleberrian. Aita liberala eta ama karlista izanik, protagonistak halako aberztaletasun laxo bat erakutsiko du, baina abertztaletasun bete-betekoa izango du gehienetan, halere.

Ikuspegi erromantikoa da neurri batean, unibertsaltasuna tokian-tokian bilatzen baitu. Eleberrian lehengo garalek talka egiten dute garai berrieekin. Nazionalismoaren eta modernitatearen arteko dialektika moduan ere aurkez genezake mende honetako lehen erdialdea gai darabilen fikzio errealista honek.

Literaturak, azken buruan, oinarritzko kontraesan baten aurrean jartzen du etengabe gizakia: lehengo gizakia gizaki modernoaren aurrean. Krisialdi etengabea. Ikuspegi dialektiko batetik, dena ari da etengabe aldatzen eta horrek, literaturan nola bizitzan, tentsioa eta ezinegona sortzen ditu. Gaur arte baliagarri izan den eredu, apika, laster, zaharkin hutsa bilakatuko da. Eta horrek mina, segurtasunik gabedia sor dezake. Baina, protagonistaren antzera, aurrera egin beharra besterik ez dago. Atzera itzultzerik ez dago. Ezta literaturan ere.

Lehengo Arkadiaren esentziak eta Utopiaren berritasunak beti egoten dira aurrez aurre, nahiz eta la ezari-ezarian, apurka, Utopia bera halako oharkabean helduko eta bera ere, aurrerantzean, eredu zaharkitua, Arkadia bihurtuko den.